KADINLARA MAHSUS DENİZ HAMAMLARI

Burçak EVREN

Yayınlandığı yer: *Osmanlı İstanbul'unda KADIN*. Kültür Aş. İstanbul Büyükşehir Belediyesi. s:375-401. 2021.

Osmanlı kadını; harem –selamlık geleneğini sürdürür gibi görünse de, deniz hamamlarında; temizlenmekle serinlemek arasındaki temel farkı kavrayarak kendi kişisel tarihlerinde yeni bir sayfa açmıştır.

Osmanlı kadınının çarşı hamamlarının bunaltıcı halvetinde, mermer kurnalardan taslarla dökülen sıcak suyla aklanıp paklanmak ihtiyacı; sınırları oldukça belirlenmiş de olsa, deniz hamamlarında, yakıcı güneşin eşliğinde tuzlu sularla kucaklaşma olanağını bulan örtünmüş bedenlerinin atmaya çalıştıkları acemice kulaçlarla, bir çeşit özgürlüğe dönüşmüştür.

Çarşı ile deniz arasındaki bu farklılığın tek ortak noktası ise; gelenekle, asrileşmeyi bir araya getiren hamam sözcüğünde buluşması olmuştur. Ama ilerleyen zaman; banyonun çarşı hamamları, plajın ise deniz hamamlarının yerini almasıyla yetinmemiş giderek memnu olanı mübah olana da çevirmiştir.

Deniz kültürü; yazar Ekrem Işın'ın da ifade ettiği gibi dünden bugüne değişik aşamalardan geçerek Türk insanının modernleşme serüvenine katılmış renkli bir sayfadır. Bu sayfayı okurken, temel bir gerçeğin farkına varırız: Fiziki

coğrafyada doğa hep aynı yerdeydi, ama kültürel coğrafyada yer değiştiren, Türk toplumu olmuştur.

GİRİŞ:

Popüler imgelemde Osmanlı'da kadına biçilen misyon; ya Pera'nın gayrimüslim fotoğrafçılarının, yabancı seyyahların egzotik diyarlara ilişkin fantezilerini boşa çıkarmayacak düşsel görüntüleri, ya da Harem'in gizemli ve de karmaşık topografyasındaki odalıkların iştahları coşturmayı hedefleyerek gerçekleri ıskalayan yanılsamalarıdır. Osmanlı kadının bir dizi düzmece imgelerle fotoğrafçı stüdyolarıyla, tutsaklığı çağrıştıran Haremin duvarları arasında sınırlandırılması, onun gündelik yaşama ilişkin yaşam alanlarının pek fazla olmamasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı'da deniz ve de çarşı hamamları bu popüler imgeleminin dışında, kadınların gerçekte var olduğu, bu mekanların ölçülü sınırları içinde de olsa özgürlüklerini doyasıya yaşadığı mekanlar olarak öne çıkar. Kimilerine göre deniz hamamları "Osmanlı insanının yüzme ihtiyacına çözüm olarak, geleneği ürkütmeden düşünülmüş ilginç bir sosyo-kültürel proje" olarak tanımlanıp "harem ve selamlık geleneğinin denize taşınması "olarak görülse de, bu yanlış değil ama eksik bir tanımlamadır. Çünkü; geleneklere ters düşmesine rağmen, deniz hamamlarının kadınlar tarafından kullanılıp, giderek gündelik yaşamlarının bir parçası haline getirilmesi yüzme gereksinimlerini karşılama isteklerinden daha çok; yüzyıllara yayılan ev-çarşı-hamam yaşam üçgenini genişleterek dışa açılıp, erkeklerle birlikte olmasa da, onlar gibi, serin sularda bedenini özgür kılma istek ve arzusundan kaynaklamıştır.

Bu istek ve arzu; Osmanlı kadının evle çarşı hamamları arasında oldukça sınırlı olan "kendilerine mahsus mekanları"nı zenginleştirmekle kalmamış, giderek onun, çarşı hamamlarının kubbe altındaki halvetinin tasla dökülen sıcak suyundan, tahta paravanalarla sınırlı olsa da, gökyüzünün altındaki denizin derin, tuzlu ve de soğuk suyuna dalıp, kendisinden onca zamandır esirgenmiş bir hayata kulaç atmasına da neden olmuştur.

Osmanlı kadınının haremin tutsaklığından kurtulup denizle buluşmasından sonra egzotik düşler peşine takılan yabancı seyyahların Şarka ilişkin popüler imgelerinin yerini bu kez, ; Grand Rue de Pera'nın gayri-i Müslim fotoğrafçılarının sundukları kadın kılığına girmiş erkek mankenlerinin eğreti cinselliği ile kimi yazar çizer takımının "cennet bahçeleri" olarak tanımladıkları deniz hamamları almıştır.

Düşler ya da bunlara ilişkin üretilen fanteziler bir yana, deniz hamamları, çarşı hamamlarından sonra Osmanlı kadının dış dünyaya, yarı üryan

bedeniyle balıklama atlama cesaretini gösterdiği “kendilerine mahsus” ilk kamusal yerlerden biri olmuştur.

DENİZE GİRMENİN KISA TARİHİ

Ülkemizde denize girme alışkanlığının 19. yüzyılın başlarında yaygınlaştığı varsayılır. Ama bu dönemden önce, nadir de olsa denizle insanın yüzme-serinleme eylemini ortaya koyan kimi belgelere de rastlanılmıştır. Gündelik yaşama ilişkin belge-bilgilerin yeterli olmadığı, hatta pek de önem kazanmadığı Doğu toplumlarında, bu tür alanlarda yapılan araştırma ve incelemelerde bu tür bilinmezlikler hep “sanılır” sözcüğü ile ifade edilir. Her bir olaya tarih düşen vakanüvistlerimiz, ne yazık ki gündelik yaşamın kimi olaylarına yabancı kalmışlar, saraya dönük yüzleriyle halkın yaşam biçimine ilişkin alışkanlıklarını hep ıskalamışlardır.

Her konuda olduğu gibi, bu konuda da kendine özgü o tatlı üslubuyla Evliya Çelebi imdadımıza yetişir. Salacak sahiliyle Kağıthane Deresi boyunu anlatırken cümle dilberan mahi temmuzda deryada çimerler. mukaşşer badam (kabuğu soyulmamış badem) gül pembe misal vücudi nazeninlerin nilgün (kırmızı) ibrişim futalara (peştemallere) sarub mahiler gibi gavvaslık iderler…” der. Evliya Çelebi’nin bu betimlemesinden daha 17. yüzyılda denize girildiğini, mayoların atasının da tıpkı çarşı hamamlarındaki gibi peştemallerin olduğunu anlarız.

Bir türküde de;

Edirne’nin Tuncayunda
Bursa’nın kaplucasında
İstanbul’un Kumkapı’sında
Deniz Melekleri oynar.

Denilerek 17. Yüzyılda Kumkapı’da denize girildiğinin altı çizilir.

Osmanlı Arşivi’ndeki 1781 tarihli bir belgede ise (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Belediye, Nr. 6337; *Malümat,* 29 M 1312, Nr. 89782, s. 181) İstanbul’da Davud Paşa İskelesi yakınlarında deniz hamamı çeşmesinin varlığından söz edilir. Bu belgeye dayanarak deniz hamamlarının 18. yüzyılın sonlarında oluşmaya başladığını anlarız.

19. yüzyıla ilişkin görsel kaynakların başında minyatür, gravür, resim, illüstrasyon, fotoğraf ve kartpostallar gelir. Bu görsel kaynaklar sistematik bir şekilde tarandığında bir kaç örnek dışında insanla denizin örtüştüğü, ya da insanların denize girdiği görüntülere rastlamak neredeyse olanaksızdır. Bu olanaksızlık, minyatürcü, gravür ustaları, ressamlar, fotoğrafçılar ya da kartpostal editörlerinin zaafı değil, aksine denize girme eyleminin yaygın olmayışından kaynaklanmaktadır.

İstanbul’a ilişkin binlerce gravür içerisinde yalnızca üç tanesinde denize giren insana rastlanmıştır. Miss Pardeo’nun *Beauties of the Bosphorus* kitabında William H. Bartlett’in çizdiği bir gravürde Üsküdar ile Salacak arasında denizde atını serinleten bir kişiye, Allom’un çizdiği *Constantınople* adlı bir diğer eserde de yine aynı yöreye ait iki gravürde denizde yüzenlere yer verilmiştir. Bu gravürlerin tanıklığından yola çıkarak İstanbul’da 19. yüzyılın ilk yarısında Salacak ve Üsküdar’da denize girme alışkanlığının yaygın olduğu anlaşılır. Ayrıca sanatçısı bilinmeyen 20. yüzyılın başlarına ait bir fotoğrafta da Üsküdar İskelesi’nde mandalarla birlikte denize giren bir erkek çocuk görülmektedir.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında sayıları binlerle ifade edilen kartpostallar ve fotoğraflarda ise denizle insanın ilişkisini yüzme ya da serinleme şeklinde ortaya koyan tek bir örneğe rastlanmamıştır. Buna karşılık birçok kartpostalda, özellikle Galata Köprüsü, Büyükdere, Bakırköy, Tarabya, Yeşilköy, Moda başta olmak üzere bir çok semtte deniz hamamlarının görünümleri yer almış, ancak bu hamamların çevresinde denize giren bir insana rastlanmamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısına ait illüstrasyonlar da durum, gravür, kartpostal ve fotoğraflarda olduğu gibidir. Bir gravüre ya da kartpostala bakılarak yapılan, ama çoğunlukla bir resim gibi döneminde aslına uygun olarak çizilen bu illüstrasyonlarda denizle insan ilişkisinin yüzme ya da serinleme biçimindeki ilişkisi yer almamıştır.

Sistematik bir şekilde taranan binlerce görsel örnek içinde denizde yüzme eyleminin, bir kaç örnek dışında yer almaması biraz gariptir. Çünkü kimi yazılı kaynaklardan bu eylemin 17. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul’un kıyılarında başladığını biliyoruz. Zaten deniz hamamlarının varlığı da bunu kanıtlamaktadır. Deniz hamamlarının içinden ya da yakınından, o dönemin kısıtlayıcı koşulları göz önüne alındığında bir görüntünün çizim ya da fotoğraf yoluyla elde edilmesinin zorluğu hatta onun da ötesinde olanaksızlığı bir mantık çerçevesine oturtulduğu halde, kıyılardaki serbest denize girişlerin hiç kimse tarafından görüntülenmemesi biraz garipsenmektedir. Herhalde, her yenilikte olduğu gibi burada da ayıp, yasak ve günah üçlüsünün etkili olduğu düşünülebilir.

Denize girme alışkanlığına ilişkin yazılı belgeler de görsel belgeler kadar azdır. Çoğu daha sonraki yıllarda bir tespit olarak değil de nostaljik anımsamalar, anılar biçiminde yazılmıştır.

Refik Halid, Abdülaziz dönemindeki Cadı Bostanı’nı (Caddebostan) anlatırken “Lakin, mevsim yaza da rastlasa denize girmek kimsenin aklına gelmez” der. O dönemlerde denize girmek yalnızca balıkçı, kayıkçı, tulumbacı makulesiyle bir de gemi tayfaları ve bahriyelilerin işidir. Sonra da yazar, biraz şaşkınlık biraz da ironi ile sanki günümüzdeki durumu kastederek:

Nasıl da hastalanmazlar? Şaşılacak şey! der.

Fikret Adil, deniz hamamlarını konu alan bir yazısında "Vücudunu güneşe verip yakmak ayıptı. Böyle yanmış bir kimsenin Çingene, Kürt veya Dellak telakki edilmek ihtimali muhakkaktı" der.

Çünkü o dönemde denize girmek, sağlıklı olmanın ötesinde, hastalanmanın, pek revaçta olmayan esmerleşmenin, kısacası avamlığın, sıradanlığın ayıp sayılan bir eylemiydi.

Yazın, bordürleri dantelelarla bezenmiş gösterişli şemsiyeler altında tatlı suların civarında ya da kayıklarda sefa sürüp, göz süzmek ya da her bir rengi ve işlemesi bir sevda yanıklığının tercümesi olan dantel mendili durgun suların üzerine işaretleşmek için bırakmak dururken, bostanların kuşattığı, iğde, hünnap ve incir ağaçlarının yetiştiği deniz kenarında güneşlenip tuzlu sularda kayıkçı ya da tulumbacı taifesi gibi serinlemek olur mu hiç?

İlk dönemlerde deniz yalnızca çocuklar için bir şey ifade ediyordu. O da girmek için değil, ancak; kıyısında dadı, bacı ve lalalar refakatinde ara sıra ayaklarını dahi ıslatmadan kıyı boyu, kumlar, kayalar arasında şeytan minarisi, ve renkli taşlar toplamak içindi.

19. yüzyılın ortalarına doğru deniz biraz geç de olsa keşfedilmeye başladı.

"Yaysız muhacir arabalarında, ayaklarını sarkıtarak, yeldirmeli, başörtülü kadınlar, bozuk yollarda sarsıla sarsıla, çalkana, toz bulutlarından aşa yuvarlana, ikindi üstü Caddebostanı ile Bostancı'daki salaş hamamlara gitmeye başlarlar. Ama bu gidiş, denize yalnızca bir giriş çıkıştan ibarettir. O da hekimin izniyle, dakikalar sayılarak…"

Osmanlı ile deniz arasındaki yabancılaşma yalnızca dinsel ve de toplumsal alanlarla sınırlandırılmıştı. O dönemin yaygın olan inanışa göre, deniz suyunun insan bedenindeki olumsuz etkilerinden kaynaklanan sağlık nedenleri de vardı. Halk için bir çeşit sağlıksızlık kaynağı olan deniz suyu, ne var ki, saray çevresi için bunun tam aksi, kullanılması gerekli olan bir ilaç gibiydi. Öyle ki; on iki yaşında bir kaza geçiren Abdülhamid'in iyileşmesi için. Doktorun tavsiyesiyle, deniz banyosu yapması gerekiyordu.

Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Abdülhamid* adını taşıyan anılarında bu tedavi yöntemini Abdülhamid'in ağzından şöyle aktarır:

"O zaman sarayda doktor Masiro adında bir İtalyan hekimi vardı. Hemen onu getirip tedaviye başlattılar ve bunu babamdan sakladılar. Üç ay kadar hasta yattım. Doktor bana deniz banyosu tavsiye etti. Beylerbeyi Sarayı'na gittim. Doktor da benimle birlikte Beylerbeyi Sarayı'nda kaldı. Her sabah denize birlikte girdik. Beni denize alıştırdığı gibi banyo usulünü de doktordan öğrendim. Şimdi bir itiyat haline geldi. İşte o gün, bugün susuz yaşayamaz oldum."

Abdülhamid oniki yaşında edindiği denize girme alışkanlığını uzun bir süre sürdürmüştü. Bu olaydan yıllar sonra, padişah olmasına bir yıl kala, çok sevdiği kızı Ülviye Sultan'ın 1875'te beklenmedik trajik ölüm gününde ise yine denizde yüzmekteydi. Çünkü Ayşe Osmanoğlu, Naciye Sultan'ın öldüğü günü; "O zamanlar babam her sabah Tarabya'da denize girermiş. Murad Efendi derhal bir kayık gönderip (Birader gelsin) diye haber yollamış" diye söz eder. Abdülhamid şehzadeliği sırasında kızının ölümünü Tarabya'da denizde yüzerken öğrenmişti.

Padişah olduktan sonra bu alışkınlığını devam ettirip ettirmediğini bilmiyoruz ama, yine çeşitli anılarda, denizle olmasa bile suyla arasını bozmayıp, her sabah mutlaka banyo yapma alışkınlığını sürdürdüğünü öğreniyoruz.

Denize girme alışkanlığının az da olsa yaygınlaşmasıyla bir dizi tartışmalar da gündeme gelmeye başladı. Bu tartışmalardan biri de Andriyadis Efendi'nin 1889 yılının Temmuz ayında *Mürüvvet* gazetesinde yayımlanan bir yazısı idi.

Bu yazı denize girmenin yararlı mı, yoksa yarasız mı olacağına ilişkin bir dizi tartışmayı da başlattı. Yazılanlara itirazı olan Rüsümat Emaneti Kayıt Odası Ketebesinden İsmail Bey, aynı gazetede yanıt hakkını kullanarak ünlü doktor Andriyadis'a bir karşılık verdi:

"Hasb el-mevsim deniz hamamlarına müdavemet (devam etme) hakkında tabib-i şehir (ünlü doktor) Andriyadis Efendi'nin Mürüvvet Gazetesi'nde bir makaleleri mütalaa olundu. Etıbba-i kiram tarafından ilm-i hıfzıssıhhate müteallik neşr edilen bu makale istifade-i umumiyyeyi mucip olacağından her veçhile şayan-ı şükür ve mahmidettir (övgüye değerdir). Acizleri sevk ve tavsiye-i etıbba ile denize müdavemet mecburiyetinde bulunduğum münasebetle ikametgahımın baidiyyetini (uzaklığını) nazarı-ı dikkat ve itinaya almayarak sabah ve akşam azimet etmekteyim. Fakat tabib-i mumaileyhin makaleleri mukaddemesinde görülen bir ihtar zan ve kıyas-ı acizanem veçhile ise yevmiye azimet ve avdet için zayi edilen vakit kazanılmış olacağından istifade tezayüd edecek demektir. Mezkur makalede şöylece buyruluyor: Denize girildiği zaman vücudun hararet-i tabiiyyesi def'aten bir bürudete (soğuga) tesadüf edeceği münasebetle cilt büzülüp mesamat kapanmış olacağından deniz suyu dahil-i bedene nüfuz etmez. Bu takdirde soğuk bir suya girilmesinde ister deniz olsun, ister dere veyahut herkes hanesinde dökünsün madem ki cildin dahiline nüfuz etmeyecek deniz suyu ile aher (diğer, başka) suların tesiratça bir farkı kalmıyor.

Eğer bu sözlerden muhassal-ı zan ve kıyas-ı acizanem mukarin-i hakikat (gerçeğe yaklaşmış) değil ise mezkür ifadelerindeki maksadın daha açık ve bizim gibi hekim olmayanların anlayabileceği surette şerh ve izahamı rica ve iltimas eyleriz."

Hekimlerin tavsiyesiyle denizin kimi rahatsızlıkları iyileştirici bir sağlık kaynağı olduğu keşfedilip de zorunlu denize girme eylemi başlayınca böylesine bir gereksinme sonucu deniz hamamları da açılmaya, giderek çoğalmaya başladı.

Deniz hamamlarıyla birlikte yüzme mevsimi halkın deyimiyle "karpuz suya düştüğü zaman" olarak belirlenirdi. "Yani karpuz çıkıp da harcıalem olup çürükleri denize atıldığı zaman soğuk alıp üşümek, sam yelinden

vücudun lekelenme tehlikesi” ortadan kalktıktan sonra. Deniz mevsimi ise üzüm küfelerinin ortaya çıkması yani üzüm satan satıcıların sokaklarda gezinmesiyle son bulurdu.

Deniz hamamları, Osmanlı’nın denize küskünlüğüne son veren, bir bakıma insanla tuzlu suyu, kumu, güneşi buluşturmaya ortam hazırlayan, Cumhuriyet döneminin plajlarının öncüsü, yalnızca ve yalnızca Osmanlı toplumuna özgü bbirer özgün yapılar olarak ortaya çktılar.

DENİZ HAMAMLARI

19. yüzyılın ilk yarısında Allom ve Bartlet tarafından yapılan İstanbul’la ilgili gravürlerde gravürlerinde Evliya Çelebi’nin sözünü ettiği peştemallı deniz meleklerinden bir kaç tanesini görürüz. Ama burada melekler düşlendiği gibi dişi değil, erkektir. Dişi meleklerin denize girmesi ise ancak deniz hamamlarının ortaya çıkmasıyla başlamıştır.

Deniz hamamlarının ilk kez hangi tarihte nerede kurulduğuna ilişkin rivayetler muhteliftir. 1781 tarihli belgede İstanbul’da Davud Paşa iskelesi yakınlarındaki bir deniz hamamı çeşmesinden söz edilmektedir. Bu belgeden de anlaşıldığı gibi İstanbul’daki deniz hamamlarının kuruluş tarihi kimilerince iddia edildiği gibi 19. yüzyılın başları değil, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar inmektedir. Ayrıca yine bir başka belgede 1829’da İzmir’de deniz hamamlarının varlığından söz edilmektedir. Bu tarihte Mütesellim Tahir Paşa’nın izniyle İzmir’de birden fazla deniz hamamı yaptırılmıştır. Bu deniz hamamların tümü İzmir’deki bir hastaneye gelir sağlamak için Hariciye eski katibi Emin Efendi tarafından işletilmiştir. Fakat bu hamamlar kısa bir süre sonra redif miralayı Hacı Reşit Bey’in emriyle yasadışı olarak yıktırılmıştır. Daha sonra bu yıktırılma eylemi üzerine dava açılmış ve Hacı Reşid Bey, yaptığı işin yanlış olduğunu kabul ederek, davacıdan özür dilemiştir. Ama bu özür dileme hamamları geri getirmemiş, onun yerine on iki bin kuruş harcanarak bir iskele yapılmıştır. Bu olaydan anlaşıldığı üzere İzmir’de 1829 ile 1853 arasında deniz hamamlarının işletildiği bilinmektedir.

12 Mart 1847 tarihli bir Şura-i Bahri kararında Haliç kıyısındaki Tersane-i Amire’de iki deniz hamamının bulunduğu, bir diğer deniz hamamının ise gayrimüslim bir vatandaş tarafından Galata Köprüsü’nün Karaköy ayağında açılmak istendiği yazmaktadır. Ama bu vatandaşa; kurulması istenilen deniz hamamının deniz trafiğini engelleyeceği için bir başka yerde yapılması kaydıyla izin verildiği belirtilmiştir. O yıllarda deniz hamamları belediye değil, Tersane-i Amire’ye bağlıydı ve yeni deniz hamamı kurmak isteyenler de bu kurumdan izin almak zorundaydı.

Kalender adlı bir halk şairinin Çardak İskelesi Kahvehanesi şanında yazılmış yirmi kıtalık destanında, İstanbul’daki bir deniz hamamından söz edilir:

Kurulu kurbinde deniz hamamı

İstanbul'un tutmuş şöhreti nam

Görürsün uryan nice gül endamı

Her biri bir semtin bir mahparesi

Kimi kebuterdir atar taklayı

Kiminde gör bıçkın meşreb edayı

Belde al futayla yüz mehlikayı

İstanbul'un kumrii avaresi

Bu destanın yazılış tarihinden yola çıkarak İstanbul'da Çardak İskelesi yakınında 1826 ile 1850 tarihleri arasında deniz hamamının bulunduğunu ve burada denize girme alışkanlığının kazanıldığını anlarız.

Çardak Deniz Hamamı'ndan az sonra bir ikinci deniz hamamı da 1875-76 tarihlerinde yapımı Abdülaziz tarafından başlatılan Galata Köprüsü'nün Haliç'e bakan tarafında faaliyete geçmişti. 1869 yılında Kabataş'ta Rikabı Hümayun Bölükleriyle sair saray bendegahı için özel bir deniz hamamı da yapılmıştı. Bu deniz hamamını ise Salıpazarı'ndakiyle Kumkapı sahilinde yapılanlar takip etmiştir.

1867 yılında İstanbul kıyılarında 62 deniz hamamı bulunuyordu. Bu hamamların büyük bir kısmı erkeklere mahsus deniz hamamlarıydı. Erkek ve kadın deniz hamamlarının birlikte olduğu yerlerde ise hamamları arasındaki uzaklık seslerin duyulamayacağı bir mesafe olarak ayarlanıyordu. Ayrıca iki hamam arasında görevliler gün boyu dolaştırılıyordu.

Deniz hamamları hakkında bilgi veren tarihçilerden biri de Haluk Şehsuvaroğlu'dur:

"Deniz hamamları büyüklükleri ve inşaları itibariyle üç sınıfa ayrılmıştı. Bunların baçıları zir'a boyunda ve yirmi dört zir'a eninde olur, diğerleri de muayyen ölçülerde yapılırdı.

Deniz hamamları akıntılı sularda kazıklar üstünde ahşap olarak, suya dayanır, çürümez keresteler kurulurdu.

Hamamların derinlikleri ekseriyetle iki arşın olurdu. Bilhassa erkek hamamlarında bir kahve ocağı bulunur, kahve, çay, gazoz, limonata satılırdı.

Sarhoş ve bi edeb olarak gelenler hamama kabul edilmezlerdi. Her hamamda Şehremeneti tarafından tayin edilmiş birer çavuş oturur ve bunlar nizamlara, umumi edebe aykırı harekette bulunulmamasına dikkat ederlerdi. Çavuşların aylıkları hamamların hasılatından ödenirdi.

Hamamların içinde soyunma yerleri umumi ve hususi localar olarak iki sınıf idi; umumi peykelerde soyunanlar 1 kuruş, locada soyunanlar 2 kuruş hamam parası öderlerdi.”

Deniz hamamlarında ayrıca yüzme bilmeyenlere yüzme öğretmek, ya da gerektiğinde ilk yardım görevini üstlenen bir kaç usta yüzücü de bulundurmak zorunlu idi.

DENİZ HAMAMLARININ DENETİMİ

Deniz hamamları ilk önceleri Tersane-i Amire’ye bağlıydı. Bu kurum ayrıca denize girilecek açık yerlerin düzenlenmesinden ve deniz kazalarıyla boğulmalardan da sorumluydu. Yerel idarelerin oluşmasıyla bu görevin Şehremanetine verilmesi düşünüldü. 6 Ekim 1868 tarihli Dersaadet idare-i Belediye Nizamnamesi’nin 4 maddesiyle “münasib mevkilerde deniz hamamları tertip ve teşkiline” belediye yetkili kılındı. Ama bu biraz gecikerek gerçekleşme olanağını buldu. 10 Mayıs 1870’te Şura-i Devlet dairesi deniz hamamlarıyla ilgili dört maddelik nizamiye layihası hazırlayarak umumi deniz hamamlarının belediye tarafından verilecek projeler üzerine inşa olunmasını istedi. Bu nizamnameye göre; hamamlar, taşlık, uçurum yerler, dört kadem derinlikten fazla olmayacak, havuzları ızgarasız ve hücreler korunaklı olacak, akıntılı yerlerde hususi ve umumi hamamlar yapılmayacak, yalılara mahsus özel hamamların derinliği iki buçuk kademeden fazla olan yerde ise altı ızgaralı olacaktı. Ayrıca aynı nizamnamede İstanbul ve çevresi sahillerde hamam yapılacak mahaller, her sene inşasından iki ay evvel özel evrak ve gazetelerle belediye tarafından ilan edilecekti. Hamamlar dışında sahillerde denize girenler cezalandırılacak, deniz hamamlarının idare ve imali belediye tarafından yapılacaktı.

Ama o dönemlerdeki deniz hamamlarının durumu pek iyi değildi. Her ne kadar nizamnamelerde koşullar açıkça belirtiliyorsa da buna uyulmuyor, derme-çatma, can güvenliğini hiçe sayan deniz hamamları yapılıyordu. Üstelik var olan deniz hamamlarının sayısı da, artan nüfusun deniz banyosu gereksinimlerini karşılamaktan da bir hayli uzaktı.

Şehremaneti bu ihtiyacı karşılamak için 28 Eylül 1870’te İstanbul, Kadıköy, Adalar ve Boğaziçi’nde 21 adet erkek, 5 adet de kadınlara mahsus 26 hamamın yapılmasını kararlaştırdı. Kadıköy, Salacak, Büyükada, Çatladıkapı, Yenikapı’da kadın ve erkeklere ayrılmış ikişer, Heybeliada, Üsküdar, Mumhane İskelesi’nde, Beylerbeyi’nde Havuzbaşı İskelesi’nde, Paşabahçe, Büyükdere, Tarabya, Bebek, Kuruçeşme, Ortaköy, Beşiktaş, Kabataş, Salıpazarı, Köprü, Eski Köprü, Makriköy, Ayasofya’da birer adet erkek deniz hamamı açılacaktı.

Şehremaneti hamamlarla ilgili tüm sorunları içeren projeyi DahiliyeNezareti’ne sundu. Bahariye Nezareti ise deniz hamamlarından elde ettiği gelirin hazineden karşılanması isteği ile Şehremanetinin sunduğu projeyi prensipte kabul edeceğini açıkladı. Çünkü Bahriye

Nezareti 1870 yılında ruhsat bedeli olarak deniz hamamlarından 96.650 kuruş gelir sağlıyordu.

11 Haziran 1871 tarihinde deniz hamamlarının tümüyle şehremanetine devredilmesi için konu Şura-i Devlet'e havale edildi. Ve 28 Ağustos 1872'de deniz hamamları Şehremanetinin sorumluluğuna verildi.

Umumi deniz hamamlarının kuruluşu, denetimi, özellikleri ile ilgili nizamname 16 Sefer 1292/1875 tarihinde yayımlandı.

Umumi Deniz Hamamları Hakkında Nizamname 16 sefer 1292/1875

Birinci Madde: Deniz hamamlarının nizamına tevfikan inşa ve idareleri birer ve nihayet ikişer seneye mahsus olmak üzere Şehremaneti tarafından bi'l-müzayede ihale ve iltizam olunacaktır.

İkinci Madde: Hususi olan deniz hamamları dahi nizam-ı mahsus ve resmine tevfikan Şehremaneti tarafından verilecek ruhsat üzerine tasviye ve inşa olunacaktır.

Üçüncü Madde: Mezkur hamamlar üç kısma munkasım olup icabı halinde tezyid edilmek üzere şimdilik altmış iki adetten ibaret olacak ve kadınların denize girmek ihtimali olan yerlerde hamamlar çifte olarak yaptırılacak ve bunların beyni ses işitilmeyecek derecede biri birinden ba'id bulunacaktır.

Dördüncü Madde: Zikrolunan aksam-ı selaseden birincisinin boyu kırk ve eni yirmi dört ve umum için bulunacak havuzun boyu otuz ve eni on dört zira alacağı gibi hususi olmak üzere on iki kişilik başkaca bir havuz dahi bulunacaktır.

Beşinci Madde: İşbu hamamlardan fevkalade olmak umum için yapılacak hamamın otuz adet locası ve büyük suffe yani havuzun etrafında ve locaların önünde gezinti mahalli ve bir kahvehane ile havuza hiç bir suretle fenalık tecavüz edilip karışmamak üzere iki helası olacak ve bu da cisr-i ceddidde ve mücerred sükura mahsus bulunacaktır.

Altıncı Madde: İşbu hamamlar akıntılı mahalle yapılmasıyla beraber bir tarafının derinliği iki arşın ve diğer canibinin umku altı parmak olduğu halde zemini tahta puşideli ve kenarları parmaklık olarak iki arşın umkunda bulunacak tarafı İstanbul'a ve altı parmak olacak ciheti dahi Boğaziçi'ne doğru nazır bulunacaktır.

Yedinci Madde: İşbu hamamlar suya dayanır surette çürümez keresteden yapılacak ve bu da numaralı birbirine rapt olunur ve mevsimi hulülünde bozulup saklanır surette tesviye edilecektir.

Sekizinci Madde: Akbam-ı mezkureden ikincisinin binası boyu otuz iki ve eni yirmi iki ve havuzunun boyu yirmi iki arşın bulunduğu halde hususi olarak yirmi adet locası ve bir suffe ve kahvehane ile şerait-i meşrutaya tevfikan helası bulunacak ve bu kısmın biri zükura ve diğeri inasa mahsus olmak üzere Kadıköy ve Büyükada ile Büyükdere ve Beşiktaş'ta ikişer bab olarak yapılacaktır.

Dokuzuncu Madde: Aksam-ı mezkureden üçüncüsünün ebniyesi boyu yirmi sekiz ve eni yirmi ve havuzun boyu on sekiz ve eni on arşın bulunup on beşer loca ile bir suffe ve kahvehane ve şart-ı muayyen vechile helası olduğu halde Salacak ve Bebek ve Ortaköy ve Kabataş, Üsküdar ve Çengelköy ve Tarabya ve Yeniköy ve Salıpazarı ve Eskiköprü ve Davutpaşa ve Çatladıkapı ve Yenikapı ve Ahırkapı ve Üsküdar'da Ayazma İskelesi ve Heybeli ve Kuleli ve Beykoz ve Yenimahelle ve İstinye ve Kuruçeşme ve Kumkapı ve Samatya ve Makriköyü ve Ayastafanos'da biri erkeklere ve biri kadınlara mahsus olarak ikişer ve Modaburnu ve Beylerbeyi ve Eski Köprü ve Paşabahçe ve Hamam İskelesi'nde yalnız erkekler için birer adet olarak yapılacaktır.

Onuncu Madde: Deniz hamallarının haricinde olarak deniz kıyılarında ve açıklarında denize girenler olduğu halde zabıta ve liman idaresi tarafından kemakan men olunacaktır.

HAMAMLARIN YÖNETİMİ

Onbirinci Madde: İşbu deniz hamamlarında müskirata dair asla birşey satılmayıp yalnız limonata ve bu gibi sair meşrubat-ı adiye furuht olunacak ve me'kulata müteallik matbuh ve gayr-i matbuh it'ama bulundurulacaktır. Ve sarhoş ve bi-edeb eşhas olarak gelenler hamama kabul olunmayacak ve herbir hamama maaşı hamamlar hasılatından te'diye olunmak üzere Şehremaneti canibinden birer çavuş konulup bunlar hilaf-ı nizam ve muğayir-i adab-ı umumiye bir güna hal ve hareket vuku'a getirilmemesine dikkat edecektir.

Onikinci Madde: Hamamlarda müşteriler tarafından isti'mal olunmak üzere verilecek numuneye tatbikan kısa donlar ve lüzumu kadar havlu ve çıkmalar ve peştemallar bulundurulacağı gibi yüzme bilmeyenlere istenildiği halde öğretmek üzere bir muallim mevcud olacaktır.

Onücüncü Madde: İşbu hamamlardaki hususi localarda denize girecekler ister takımı hamamdan alsın isterse almasın nühas akça olarak üçer ve umuma mahsus olan havuza takımı hamamlarından alıp

girenlerden ikişer ve kendi takımıyla yıkananlardan birer kuruş alınacak ve fakat zabitan-ı askeriyye ve zaptiyyeden mülazım ve yüzbaşılar ile küçük çocuklardan mezkür ücretlerin nısfı ve çavuşa kadar neferat-ı askeriyyeden onar para alınacaktır.

HUSUSİ HAMAMLAR

Ondördüncü Madde: Boğaziçi ve mahalli-i sairede bulunan yalılar pişgahında yapılacak hususi hamamları herkes istediği keresteden ve talep eylediği şekilde yapabilecek ve fakat altları mutlaka tahta döşenmiş ve cevanib-i erba'ası parmaklıklı bulunduğu halde bir buçuk arşından ziyade derinliği olmayacağı gibi tahtında heyet ve vaz'ı mutlaka yedinci maddeye mevafık olmak lazım geleceğinden bu babda olan ta'rifat inşa edecek kalfanın ahzedeceği ruhsat tezkiresinde bend-i mezbur aynıyla yazılacaktır.

Onbeşinci Madde: Herkes hamamlarını hin-i inşada Şehremenatine bildirerek nizamına muvafık inşa olunmuş idüğüne ruhsat tezkiresi bulunmadıkça yapmayacak ve yapan olur ise Şehremaneti tarafından men'edilecektir.

Onaltıncı Madde: Bu nizama karşı bir dülger hamam inşa edecek olur ise kendisinden ceza-yı nakdi istihsaliyle beraber muhtelif-i nizam hareket etmiş bulunacağı cihetle hakkında mücazat-ı kanunuyye ifa edilecektir.

Üç kısma münkasım dokuzuncu bendde muharrer şeraite tevfikan mevkiin kalabalıklığına göre yapılacak deniz hamamlarının miktar ve mahalleriyle enva'ını mübeyyindir.

Aksam-ı selaseden birincisi fevkalade cis-i cedidi Kıt'a 1

AİLECEK GİDİLEN HAMAMLAR

Deniz hamamları hususi (özel) ve umumi (genel) olarak ikiye ayrılırdı. Genel hamamlar da kadınlara ve erkeklere ait olmak üzere iki çeşitti. Bazı semtlerde, Salıpazarı ve Kumkapı'da olduğu gibi erkek hamamları tek olarak yapılır, kimi semtlerde ise Fenerbahçe, Bostancı, Moda gibi kadın ve erkek hamamları birbirlerinin seslerini duymayacak uzaklıkta yan yana olurdu. Bu hamamlara ailecek gidilir, herkes kendi hamamında yıkanırdı.

Özel hamamlar ise büyük yalıların önünde yapılırdı. Eğer yalı denizle bitişikse hemen yanında, eğer denizle arasında bir rıhtım varsa rıhtımın bir köşesine yapılırdı. Boğaz içindeki tüm yabancı elçiliklerin önünde kendilerine ait birer özel deniz hamamları bulunurdu. Bu özel hamamlar,

genel hamamlar gibi her yaz başında yeniden yapılmaz, bir kere yapılıp, her mevsim bakım gördükten sonra kullanıma sokulurdu.

Bir diğer üstat Reşat Ekrem Koçu'ya göre ise özel deniz hamamları "Deniz üstünde süslü, zarif, ahşap odacılardı".

"…Denize çakılmış kazıklar üstüne kurulur, içerden ortası havuz halinde, yandan deniz yüzünden üstü tahta perde ile kapatılmış, dışardan içi görülmez, içinde yüzen yıkananlar da dışarısını göremezdi; erkekler, oğlan çocukları, daha yerinde tabir ile beylerle küçük beyler, denize hamamdan girerler, tahta perde altından dışarı çıkarlardı. Fakat hanımlar, küçük hanımlar, lütfen denize girmelerine izin verilmiş halayıklar, pek mükemmel yüzme de bilseler, tahta perde dışına asla çıkamazlardı. Hususi deniz hamamlarının bina şekli, büyüklüğü, dışının süsü, içinin konforu, yalı sahibinin kudretine, zevkine bağlı kalmıştır."

Sermet Muhtar Alus'a göre ise bir ikisi dışında özel deniz hamamları genellikle "kümes kadar" şeylerdi. "Hani şimdiki apartmanlar yapılırken dört çıta dikip etrafını tahta kuşatarak duvarcılara, ameleye memşa yaptırmıyorlar mı" tıpkı onlar gibiydi.

İffet Evin *Yaşadığım Boğaziçi* adlı anılardan derlenmiş kitabında Kandilli'deki Adile Sultan'ın özel deniz hamamının son dönemlerini şöyle anlatır:

"Kandilli Burnu tepesindeki Adile Sultan Sarayı'nın (Kandilli Kız Lisesi'nin 1986 baharında yanan binası) eski Vaniköy kıyısında kapalı deniz hamamı vardı. Yüksek damı ile, her tarafı bindirme tahtadan kaplanmış, içi mermer döşeli bu penceresiz bina, kendi haline terkedilmiş bir yerdi. Buraları bir zamanlar Vaniköy'ün ıssız, tenha bir köşesi olduğu için, kara tarafından kimse buraya gelmez, gelse de, kilidi, zinciri pas tutmuş, kullanılmaz hale gelmiş kapısından içeri girmezdi.

Bir sandal dolusu irili ufaklı akraba çocukları buraya gelirdik. Denize açılan kapısının paslanmış zinciri aralanır, sandal içeriye alınır ve sanki başka yerde denize girmek imkanı yokmuş gibi burada denize girilirdi. Dipteki mermerlerin çoğu sazlar, kum birikintilerinin altında kalmış, basamakların dibinde, en sığ yerinde ise bembeyaz karaler tertemiz duruyorlardı. Bir an önce o basamaklardan inip dipteki o mermerlere basmak için kendimizi kaybedercesine bir telaşla sandaldan yüksek rıhtıma çıkar, her yanı mermer döşeli o loş yerlerde basamaklardan iner, sulara dalıp çıkmaktan sonsuz zevk duyardık. Kaç göç olduğu için hanımlar, kapalı kayıkhanelerden sandallara binip inerlermiş, diye bir rivayet aklımda kalmış. Burası da, her halde sultanların, saraylı hanımların sadece denize girmeleri için değil, o geniş mermer basamaklardan kayığa binmeleri için de kullanılırmış.

Denize açılan iki kanatlı büyük kapısının içerden kapayınca yeşilimtırak loşluğu ve çepe çevre mermerleriyle bu deniz hamamının ve arkasındaki saray müştemilatından bir bina harebesinin yerinde şimdi bir kaç daireli modern binalar bulunmaktadır."

Hususi deniz hamamlarının yapımı da Şehremaneti tarafından bir kurala bağlanmıştı. Bu hamamlarda isteyen dilediği tahtayı kullanabilirdi ama yalnızca deniz hamamının derinliğini kendisi tespit etmezdi. Şehemaneti tarafından daha önceden tespit edilmiş bir derinliğe göre yapılması şarttı. Ayrıca hususi deniz hamamlarının tabanında tahta ızgara bulunması mecburidi. Hususi deniz hamamı yaptıracak kişi Şehremanetine müracaat edip izin alması da gerekiyordu. İzin alınmadan kaçak olarak yapılanlarla

nizamnamenin şartlarına uymayan deniz hamamları yıktırılıyor, bunu yapan usta ise cezalandırılıyordu.

DENİZ HAMAMLARININ YAPISI

Deniz hamamları Reşat Ekrem Koçu'nun tanımlamasıyla "kazıklar üstüne konmuş gayet muntazam bir ambalaj sandığı"na benzetilir.

Genel hamamların yapısı, özel hamamlardan biraz farklı idi. Boyut olarak büyüklüğü bir yana, daha sade ve özensiz bir görünüşe sahipti. Bir açıdan mevsimlik olduğu için, alel acele, gelişi-güzel yapılırdı.

Hamamlar deniz üzerine çakılan kazıklar üzerine suya dayanıklı kerestelerden suyun belirli bir derinliğinde yapılırdı. Hamamlara kadar kurulan küçük bir iskeleyle girilirdi. Su seviyesinin oldukça düşük yerlerinde ise hamamlar kıyıdan oldukça uzak mesafede, gerekli su derinliğinin olduğu yerde yapılır sahille bağlantısı ise kazıklar üzerine çakılı dar ama uzun bir köprü ile sağlanırdı.

Kadınlar hamamı ile erkeklerinki arasında plan farkı bulunurdu. "Kadınlar hamamın içi fırdolayı soyunma ve peyke ve odalardır. Bunların önünde, korkuluk dar bir yol vardır, buradan denize salınmış bir veya bir kaç merdivenle, hamamın ortasında etrafı tahta perde ile kapanmış ve bir çeşit havuzla bezenmiş denize inilirdi."

Erkekler hamamının içi de aşağı yukarı bu planın benzeriydi. Fazlası ise, hamamının çevresini dolanan ikinci bir balkonun ya da güneşleme-dinlenme yolunun bulunmasıydı. Çoğu zaman bu balkon-yolda küçük peykeler bulunur, denize girenlerin dinlenmesi sağlanırdı.

Geçmişin değerlerine saygı duyan her yazar, nostaljinin duygu yüklü sularında gezinirken deniz hamamlarına da uğramadan edememişlerdi. Bu yazarlardan biri de Fikret Adil'di. Yazdıkları belki diğer yazarlardan pek farklı değildi ama, o da deniz hamamlarına bir tarih düşmüştü:

"… Deniz hamamları salaştan yapılmış kapalı yerlerdi. İçlerinde kenarlarında soyunma yerleri vardı. Sahile iskelelerle bağlı olan bu dört köşe tahta havuzların altlarında birer ıskara bulunurdu. Suyun en derin yeri ekseriya adam boyu geçmezdi. Boğulmak tehlikesi yoktu. Buna mukabil çivilerden, ıskara tahtalarının sökülmesinden yaralananlar olur, etraftan (tuzlu suda bir şey olmaz) tesellisinden gayrı tedavi imkanı bulunmazdı.

Hamamlarda dışarı çıkmak kadınlar için kattiyen yasaktı. Zaten yüzme bilen kadın yok gibi bir şeydi, bilenler kurbağalama veya yan yüzer, havuz içinde dört dönerlerdi. Erkeklerden de dışarı açılanlar nadirdi. Havuzun kazıkları aralarından süzülerek veya denizin sathına kadar inen tahta perde altından dalarak geçerlerdi. Fakat tanınmamış kişiler olmaları şarttı. Yoksa etraftan bağrışmalar olur, deniz hamamcıya polis ceza yazardı.

En makbul yüzme çift kulaç, en makbul atlama çömlek kırma idi.

… Deniz hamamlarının yanlarında birer gazino ve gazinonun gedikli müşterileri vardı. Bunlar katiyen denize girmezler, sadece, kendilerine hamama gelenleri görebilecek yer seçerler, nargilelerini fokurdatarak, tesbihlerini çekerek birer halete duçar olurlardı. Bu sebepten, deniz hamamcıları, yanlarında akrabalarından ve pala bıyıklı kimseler olmadıkça gençleri içeri almaz, soyundurmazlardı, yahut gençler mahalle mahalle toplanıp gelebilirler, beraber denize girer, beraber çıkar giderlerdi.

… Gazinolarda işaret yasaktı. Polis asayişin muhafazası namına buna müsaade etmezdi."

Hamamların iç kısmında belirli yükseklikteki yerlere peştemal asılıp kurutmak için özel kancalar bulunurdu. Islanan peştemallar buraya asılır, uzaktan hamamın üstü bayraklarla donatılmış gibi bir görüntü verirdi. Peştemalların asıldığı yerler, rüzgarlı havalarda yerlerinden sökülüp hamamın içine düşerdi.

Deniz hamamları her yıl belirli aylarda kurulmaya başlar ve yine belirli ayalarda da sökülürdü. Bu kurulma ile sökülmeler daha önceden saptanmış tarihlerden daha çok, mevsimin gelişi ile gidişine bağlıydı ve çoğu zaman da pek değişikliğe uğramazdı. Bir İstanbul aşağı olan Sermet Muhtar Alus 1900'lu yılların başlarındaki İstanbul'u anlatırken Mayıs bitimine doğru Fenerbahçe'ye girilecek bostanın yanındaki yoldan keser seslerinin işitildiğini yazar ve bu seslerin de mevsimi geldiği için deniz hamallarının yapılışına ilişkin olduğunu söyleyerek bu konu hakkında ayrıntılı bilgiler verir:

İkisi de şimendifer mevkiinden aşağıya inilince oracıkta idi. Araları 50metre kadar vardı. Sağdaki küçüğü kadınlarınki, büyükcesi erkeklerinki. Erkeklerinkinin ortasında boyu boyunca tek kişilik kamaralar. Solda bir koridor üstünde sıra ile localar. En nihayetinde iki loca oldukça genişçe. Duvarları yarıya kadar kırmızı ve pembe starlarla mestur (örtülü), üzerlerinde nalıncı çivileriyle mıhlanmış eski Pöti Jurnallerden kesilmiş resimler: Boer muhaberesine müteallik birkaç manzara, M. Klemenso'nun Pol Derulet ile düello edişi. Kaplan pençeleri altında can veren bir hayvanat-ı vahşiye mürebbisi (vahşi hayvan terbiyecisi) Rusya çarının Paris ziyareti.

Yandaki pembe astarlı loca itibara bundan bir numune aşağı ise de gene aynı halde ,gene resimler: Sarah Bernard'ın Amerika'da balona bindiği Burgonya vapurunun *Bahr-i Muhit-i Atlasi'de* (Atlas Okyanusunda) batması, Manakyan'ın bir tiyatro ilanı, "İltimat, emel, Rikkat" 9 perdelik dram. Gişede oturan palabıyık, yusyuvarlak Ermeni önünde pandispanya cemekanı, bir kazasker efendi gibi köşesinden hiç kımıldamaz, halbuki ortada, her tarafa seğirten hamamcı Karabet, inadına bir saniye yerinde durmaz, dört tarafa koşar, faal, çenebaz, alaycı bir Samatya balıkçısı…"

Alus'un anlatımıyla erkekler hamamı böyledir. Ya kadınlar hamamı ? Ünlü yazar bunu da anlatır:

Kadınlar hamamında da uzun boylu, deveye benzeyen Hacı ismindeki samimi Ermeni biletçi ile Takuk hanım dedikleri natır (hamam hademesi) bozuntusu vardı. Sabahları hamamlara oldukça müşteri gelir, ikindiden sonraları ise rağbetkarlar daha da çoğalırdı.

İğne atsan yere düşmeyecek zaman Pazar günleri idi. Civardaki gayr-i müslimler o gün işlerine gitmezler ve buraya gelirler. Şimdiki gibi bir kenarda soyunuverip cumburlop denize saldırmak yok. Muhakkak hamama gireceksin ve bu salaşın içindeki gürültüye karışacaksın.

Kadınlar hamamından işitilen yaygaralar, kahkahalar da ayyuka çıkardı. Bir aralık dilber bir ecnebi madam da ortalığa musallat olmuştu. Sefaretlerden birine mensup olduğunu söylerler ve hal ve etvarın (davranışına) pek ilişmezlerdi. Bu kadın o zamanların yamanlarındandı. Ele avuca sığar şeylerden değildi. Bakarsın, kadınlar hamamının bir tahtasını koparır, elinde sallaya sallaya dışarı çıkar, açıklara doğru yüzer , sonra geri döner, tahtayı kırdığı yerde durup omuzundan kaymış olan siyah mayosuna çeki düzen vermekle meşgul olur. Omuzlarını ve göğsünü görmek için kimler etrafa seğirmezdi?

Pek iyi hatırlarım, zihninde deniz içinde, mim uryan (yar çıplak) kadın hayalleri kura kura buraya koşanlar, karşıki salaş dört duvar içinden akseden cıvıltıları, berrak kahkahaları işiterek mest olmakla iktife edenler (yetinenler) çoktu.

Genel hamamlar her mevsim yeniden yapılır ve mevsimin sonunda çürümesini önlenmek için sökülüp deniz kıyısında üstü kapalı bir yere konurdu. Yalnızca denize çakılmış, suya dayanaklı ahşap direkler yerinde kalırdı. Deniz hamamları tarihe karıştığı yıllarda bu kalıcı direkler uzun bir süre plajların yanında ya da içinde geçmişi anımsatan birer sade abide olarak kalmaya devam etti. Deniz hamamlarını bilmeyen yeni nesil ise, plajların ortasında öylece bırakılıveren bu direklere bir anlam veremediler.

DENİZ HAMAMLARINA GİDİŞ

Osmanlı kadını için beyaz tenli olmak güzelliğin ve tercih edilmenin neredeyse olmazsa olmaz baş koşuluydu. Şemsiyeler yağmurlu havalardan çok güneşli havalarda kullanılırdı. Kibar bir hanımın bırakın deniz hamamında denize girmesi, ayaklarını bile suya değdirmesi söz konusu değildi. Kibar hanımlar serinlemek için değil, eğlenmek için deniz hamamlarına giderlerdi. Tabii ellerinde şemsiyeleri hiç bir zaman eksik olmazdı. Ziya Osman Saba ise deniz hamamlarına; denize girmek için değil de, adeta orada yıkanmak için gidilirdi der.

Denize girmek, güneşle örtüşmek ise sıradan kadınların işiydi. Onlar tıpkı çarşı hamamına gider gibi deniz hamamına da bohçalarla giderlerdi. Bohçaların içinde gün boyu hamamda giyecekleri peştemallarla küçük çocukların uçkurlu donları bulunurdu. Kadınlar göğüslerinden dizleri altına dek peştemala bürünürler, böylece denizin tadını çıkarmaya çalışırlardı. Daha genç olanlar ya da içlerindeki ateşi denizde söndürmeye uğraşan sıkıntılı tazeler ise peştemal yerine gecelik benzeri ince iç çamaşırlarını tercih ederlerdi. Islanmış ince çamaşırların bedenlerine yapışmasından oluşan görüntüler ise yalnızca kadınlar hamamındaki hemcinslerine değil, onun da ötesinde eskimiş ve kimi yerlerine delikler açılmış tahta paravanlarının arkasındaki erkekler için de dayanılmaz ve karşı konulmaz bir göz ziyafetine neden olurdu. Gün boyu kadınlar hamamın çevresinde fırdönen görevli ise çoğu zaman denize girme yerine günaha girmeyi tercih edenlerin kaçamak ama ısrarlı bakışları karşısında çoğu zaman çaresiz kalırlardı.

İffet Evin anılarını anlattığı *Yaşadığım Boğaziçi* kitabında Beylerbeyi'nde iki eski yalı arasındaki boşluğa kurulan hanımlara mahsus deniz hamamından şöyle söz eder:

Semtin hanımları burada denize girmeye gelirlerdi. Hamamın etrafı denizden de, kara tarafından da tahta perde ile ve bazı yerleri de kalın branda bezi ile çevreli idi. Tepesi kapalı, etrafı sarılı deniz hamamı, dibe çakılmış kalas ve kalın odunlar üstüne yapılmıştı. Bunların arasından gidip gelen taze su, her yanı kapalı havuz gibi yere girer girmez camgöbeği rengini alırdı. O zaman pek ender olan iyi yüzme bilen hanımlar, hafifçe dalarak kalasların arasından belledikleri bir aralıktan dışarıya gün ışığına çıkarlar, zaten akıntısı az olan o koyun kıyısında bir boy yüzer, yine hafifçe dalıp içeriye, tirşe sulara dönerdi.

Onca sıkı denetime karşılık, bu tahta paravanın arkasına çıkmayanlar da yok değildi. Malik Aksel "İstanbul'un Ortası" kitabında buna kısaca değinir:

"İç çamaşırlarıyla kıyıda denize giren yetişkin kızlar farkında olsalar da aldırmıyorlar. Kayalar arkasında delikanlılar pusuda, onları gözetliyorlar, bunlar kızlar için olağan şeyler. İstedikleri kadar gözetlesinler, hatta (seyri bedava) desinler. Bu balıkçı kızları konak kızları gibi denizi pencereden gören ürkek kızlar değil. İsterlerse kıllarını kıpırdatmadan karşılık da verirler.

İnsan vücutları balıklar gibi denizde yakamozlaşır, parlak görünür. Dalyandaki bekçi, gece olduğu halde balıkları görebiliyor. Ama gözü onlarda değil ki.

Deniz hamamcısı ne kadar tedbir alsa denizde dahi ateşle barut yan yana gelebiliyor. Buna kim karışabiliyor, polis yasağı var, bunu balıkçı kızları dinler mi?"

Ama yine de kadınlar hamamının etrafında kayıklı bir görevli ile polis devamlı bulundurulurdu. Bunlar ne kadınlar hamamından dışarıya çıkacak bir kadına, ne de dışardan kadınlara hamamın yakınına gelecek bir erkeğe kesinlikle müsaade etmezlerdi. Yasak bölgenin sınırına aşanlara önce düdükle ihtar edilir, duymayınca (daha doğrusu işi dalgınlığa verip duymak istemeyince de) apar topar sandalla alınıp yarı üryan bir şekilde en yakın karakola götürülüp denizde olduğundan daha fazla serinletilirdi.

Deniz hamamlarında serinleyen kadınların kendileri görünmezdi ama şamataları ve çığlıkları çok uzaklara kadar ulaşırdı. Kimi güngörmüş, bu günleri yaşamış yazarlara göre ise "kadınlar hamamı gibi" tabirinin buradan türediği rivayet edilir. Gerçi çarşı hamamlarının da deniz hamamlarından pek farkı yoktur, ama nedense eski üstatlar, bu şamatanın kaynağını çarşının sıcak ve kubbeli hamamlarından çok, deniz hamamlarının serinliğine bağlamayı uygun görmüşlerdir.

Deniz hamamlarına, çarşı hamamına gider gibi her zaman bohçalarla gidilmezdi tabii. Özellikle diğerlerine oranla biraz daha sosyetik olan Moda Deniz Hamamı'na İstanbul'un karşı yakasından da akın edenler olurdu. Refik Halid'in (Ago Paşanın Hatıratı) bu gidişi "… ben ne durgun, ne hissiz bir erkeğim ki şöyle kendimi toplayıp da henüz bir Florya

sahiline ayak basamadım, bir Ada hamamlarına kadar uzanamadım” diyerek hayıflanarak anlatır:

“…Feneryolu’na giderken önüme tesadüfen bir vapur çıktı, Moda ve Kalamış’a gidiyormuş, tam yolumun üzerinde idi, atladım. Atladım ama şaşıra kaldım, aman yarabbi o ne kalabalıktı! Fakat beni şaşırtan bu kalabalık değildi, kalabalığı teşkil edenlerdeki fevkaladelikti; ben ömrümde bu vapur güvertesi üzerinde bu kadar çok, bu kadar genç ve hatta bu kadar güzel kadın kafilesine rast gelmemiştim! İçlerinde ihtiyarı hemen hemen hiç yoktu, çirkini de pek azdı ve hepsi de mümkün olduğu kadar hafif giyinmişti.

Dört tarafım deniz ve kadınla çevrilmişti. Hem de denize girmeğe giden kadınlarla.

Çoğunun genç oluşuna sebep yaşlıların denize tahammül edememesidir; çirkinlerin azlığı da çıplaklıklarını göstermekten korkmalarıdır.

Hava sımsıcaktı, biz de sımsıkı idik. Güneş dışımızı yakıyordu, biz içimizden kavruluyorduk. Mamafih buna rağmen, o ne neşe, ne şetaret, ne hayattı! Marmara’nın kucağında bir yığın kadın ve bir miktar erkek bir müddet sonra serin deniz suyunun vücutlara vereceği zevki tahayyül ederek aheste aheste gidiyorduk.

İskeleye çıktık; onlar yıkanacak olan kadınlar, şapkalarının rengarenk ışıkları üzerinde dalgalanarak kumsala indiler. Deniz, upuzun serilmiş, sessiz, fakat için için memnun bekliyordu. Onda ne baygın, ne hoş bir aşk intizarı seziliyordu. Biraz sonra iskarpinler içinde bu sıcakta mahpus kalan yüzlerce çapkın ayak, hamamın merdiveninde serinliğe kavuşacak, toz ve ter içinde yorgun düşmüş vücutları su kavrayıp saracak, deniz istediği kadar çok ve istediği kadar güzel ve taze yüzlerce kadınla hembezm olacak.

Öyle zannediyorum ki sıcaktan ateş gibi yanan bu ateşli vücutlar serin denize girer girmez, suya temas eden yanar bir kor parçası gibi hışıldayacak ve tedricen sönecek.

Hamamlara doğru bin bir tahayyüle bir anda dalarak uzun bir bakışla şöyle bir baktım. Fakat, sonra, başımı yere eğdim ve toz, güneş, rüzgar içinde, çile çıkaran bir derviş gibi perhizkar ve ürkek, dik, sert adımlarla kanaatin yolunu tuttum.”

Sermet Muhtar Alus, kadınlar hamamına “Kayışdağı’na, Taşdelen mesiresine gider gibi gidilirdi” derken, Malik Aksel ise kadınların bu hamamlara tıpkı çarşı hamamlarına gider gibi bohça ile gittiğini, büyükler peştemallarını, küçükler ise uçkurlu donlarını beraberinde getirdiğinden söz eder.

Kadınlar göğüslerinden dizlerinin altına kadar peştamal bürünürler öylece denize girerlerdi. Deniz hamamı üstünde ortası açık kenarlar tahtadan bir çatı vardı. Islanmış peştemallar, havlular burada kurutulur, sonra da uzun ucu çatallı bir sırıkla aşağı alınırlardı.

Kadınlara mahsus deniz hamamıyla, erkeklere mahsus deniz hamamı arasındaki farkı ise tarihçi Reşat Ekrem Koçu şöyle tarif eder:

Kadınlar hamamının içi fırdolayı, soyunma peyke (tahta sedir) ve odalardır: bunların önünde bir veya birkaç merdivenle, hamamın ortasında etrafı tahta perde ile kapanmış ve bir çeşit havuza benzemiş denize inilir. Erkekler hamamının içi de bu plan aynıdır. ; erkekler hamamının fazlası hamamın dışında fırdolayı ikinci bir balkon yolunun

bulunmasıdır. Gençler buradan denize atlarlar, eğer kenarına peyke de yapılmışsa, oturur güneşlenirlerdi.

GİRİŞ ÜCRETİ

Deniz hamamlarına giriş ücreti Şehremaneti tarafından belirleniyordu. Bu ücretle ilgili ilk belge 1875'teki Umumu Deniz Hamamları Hakkındaki Nizamname'de belirtilmişti. Nizamnamenin on üçüncü maddesinde bu hamamların hususi localarında denize gireceklerin ücretleri ise şöyle saptanmıştı:

"İşbu hamamlardaki hususi localarda denize girecekler ister takımı hamamdan alsın isterse almasın nühas akça olarak üçer ve umuma mahsus olan havuza takımı hamamlardan alıp girenlerden ikişer ve kendi takımıyla yıkananlardan birer kuruş alınacak".

Subay, zaptiye ve çocuklara tenzilat yapılıp giriş ücretinin yarısı, çavuş rütbesine kadar olan er ve erbaştan ise on para alınıyordu.

20. yüzyılın başlarında ise bu ücret tarifesi değişmiş kadınlar hamamına giriş 60 para olurken, localar için ücretler 100 paraya çıkarılmıştı. Lüks localardaki serinlemenin bedeli ise 5 kuruş olmuştu.

Deniz hamamlarına verecek parası olmayanlar ise denizin suyundan ancak karanlık basınca yararlanma yolunu seçerlerdi. Gün kararınca mahalleli çoluk çocuk deniz kenarına mehtap sefasına çıkar ve bu arada kız çocuklarından bazıları ayaklarını denize sokup serinlenirken, biraz cesaretli olanlar ise iç çamaşırlarıyla denize girerlerdi. Bu arada kayalar arkasında yetişkin delikanlılar pusuda kızlar izlerdi. Malik Aksel'e göre iç çamaşırlarıyla denize giren yetişkin genç kızlar farkında olsalar da buna aldırmazlardı. Çünkü bu balıkçı kızları, konak kızları gibi denizi pencereden gören ürkek kızlar gibi değillerdi.

Deniz hamamlarına giriş ücretinin biraz pahalı olması zaman zaman istenmeyen olaylara da neden olmuş, birçok kişi yüzmeye elverişli olmayan yerlerde denize girerek yaşamlarını kaybetmiştir.

Tan gazetesinin 10 Mayıs 1939 tarihinde Günün Meselesi olarak ele alınan bu durum "Deniz Hamamlarında alınacak Tedbirler" başlığı altında şöyle dile getirilmiştir.

Her yaz banyo parası vermekten kaçan çocuklar Haliç, Boğaziçi ve Rumeli sahilleri boyunca açıkta ekseriya lağım ağızlarında ve pis yerlerde denize girerler. Ya bu sahillerde bu çocuklar için fevkalade ucuz deniz banyoları ihdas etmeli yahut bu mıntıkalardaki hamamlarda çocuklar fiyatları azami derecede azaltmalıdır. Fakat bu tedbirleri almak mümkün değilse dahi, her halde çocukların bu gibi pis yerlerde denize girmelerin önüne geçilmelidir.

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında deniz hamamları dışında gündüz vakti açıkta denize girmek yasaktı. Polis motoru dolaşır, denişe girenlerin elbiselerini toplayıp motora koyar karakola götürürlerdi. Denizde olanlar ise yarı üryan eve dönmek zorunda kalırlardı.

ALINAN VERGİ

21 Aralık 1907'de yayınlanan Temettü Vergisi Nizamnamesi'nde deniz hamamları belediye ait olduğu halde vergisinin mültezimlerden alınacağını içeriyordu.

Bu nizamnameye göre deniz hamamlarının birinci sınıfından 200, ikinci sınıfından 100, üçüncü sınıfından 50 kuruş temettü vergisi alınacağı açıklandı.

Ama deniz hamamları çeşitli nedenlerle her yılı kârla kapatmıyorlar, kimi yıllar tümüyle zarar edip vergilerini ödeyemez duruma düşüyorlardı. Üç sene süreyle deniz hamamlarını işleten mültezim Hüseyin Avni Efendi, 1984 yılındaki kolera salgını, havaların iyi gitmemesi ve ertesi sene de depremden dolayı hamamlara rağbetin azaldığını iddia ederek zarar ettiğini beyan etmiş, zararının ihale bedelinden karşılanmasını istemişti. Yapılan araştırmada mültezimin gelir gider defterleri incelenerek 1893 senesinde 55.107, 1894 senesinde 75.418 kuruş 30 para zarar ettiği saptanmıştı. Müteahhit 1892'den itibaren üç senelik ihale bedeli olarak 355.953 kuruş ödemişti

DENİZ HAMAMLARINDAN PLAJLARA GEÇİŞ

Deniz hamamlarından modern yaşam biçiminin kaçınılmaz yaptığı plajlara geçişin tarihi de pek bilinmez. Bu değişim birden bire değil, aksine zaman içinde olmuştur. Ama kesin olarak bilinen bir şey varsa o da, bu geçişin ilk evrelerinde deniz hamamlarıyla ortadan kalkmamış, uzunca bir süre plajlarla birlikte kullanılmış, ancak zaman içinde bu mekanlara rağbet azalınca onların yerini plajlar almıştır.

Deniz hamamlarının plajlarla birlikte bir süre kullanımda kalmasının bir nedeni de muhafazakar ailelerin, plaj yerine deniz hamamlarını tercih etmeleri olmuştur. Kimi zaman ailece gidilen deniz sefalarında erkekler plajları tercih ederken, kadınlar, eskisi gibi plajların hemen yanında bulunan deniz hamamlarını kullanmayı uygun görmüşlerdir.

Kadınların deniz hamamlarından, hemen yanlarında bulunan plajlara geçişlerini engelleyen bir diğer neden ise, plajlarda serinleme/yüzmenin beraberinde getirdiği yeni deniz giysileri, yani mayolar olmuştur. Deniz

hamamlarına çoğunlukla peştamal, uzun ve de kapalı iç çamaşırları ya da gecelik cinsinden ince uzun giysiler ile *denizlik* adı verilen çiçekli basmadan yapılan giysiler giyen kadın, plajların neredeyse bir örnek olan diz kapaklarıyla, omuzları ve sırtı açıkta bırakan yeni giysisi mayolara, bilinen nedenlerle pek sıcak bakmamış, onun için uzun bir süre erkeklerle birlikte girilen yeni mekan plajı değil de, hemen onun yanı başında, alıştığı tahta perdelerle korunmalı olan deniz hamamlarını tercih etmiştir.

Ekrem Işın *İstanbul'da Gündelik Hayat* kitabında kadınların deniz hamamlarındaki giyişi ile ilgili olarak ; Bir tek feracesi eksik olan bu deniz kıyafeti, kadının boğazına kasnak gibi oturur, kolları dirseğe kadar örterek diz altına, bazen de ayak dirseğine kadar uzanırdı." diye yazar.

Bu tür kıyafetle denize girmenin sokağa çıkmaktan farksız olduğunu söyleyen yazar "Tesettür geleneği kendi estetiğini geliştirmiş, mubah olanı memnu olandan ayırmıştı. Kadın, kendine özgü yaratıcılığı ile bütün vücudunu saran bu kefeni süslemesini bilmiş, hiç değilse bu ahlak örtüsüne kişisellik kazandırmıştır "der.

Türk kadının deniz hamamlarıyla plaj arasında kalan bu kararsızlığı ya da tedirginliğini ünlü gazeteci Hikmet Feridun Es ise kendine özgü üslubuyla şöyle anlatır:

Beyaz Ruslar geldi, işler değişti… Millet kadınlı erkekli ve açıkta denize girmeye başladı.. Aman yarabbi… Kıyametler alameti… O günlerde evlerde konuşulan tek konu. İstanbul sahilinde Florya kıyılarında Deccal'in çıması eli kulağında idi…Dünyanın sonu gelmişti…erkekler ve kadınlar mayo namın verdikleri ve ancak diz kapaklarından biraz aşağı inen birtakım deniz fanilaları giymek suretiyle denize girmekte idiler…Kollar, omuzlar, tamamen üryan…

Ah bu beyaz Ruslar ah!...

BEYAZ RUSLAR

İstanbul'da plaj usulü denize ilk kez ne zaman, nerede girildiğine ilişkin bilgiler de pek kesin değildir. Kimi kaynaklar bu ilkin Beyaz Ruslarla, bir diğeri işgal kuvvetlerinin subay ve erleriyle, bir diğer başka kaynak ise, her ikisiyle başladığına işaret ederler. Plaj kültürünün kimler tarafından başlatıldığı pek muhteliftir ama, başlanan yer bellidir: Bu belli olan yerler ise; Florya, Yeşilköy ve Bakırköy sahilleridir.

İstanbul'da –dolayısıyla tüm Türkiye'de- denize plaj usulü kadınlı erkekli giren Florya 20. Yüzyılın başında yalnızca ağaçların gölgesinde dinlenecek bir mesire yeriydi. Denizin varlığı ise kimselerin ilgisini çekmez, buna karşılık tatlı su kenarlarıyla bahçelik ve de ormanlık yerler

daha makbul sayılırdı. Florya ise yalnızca yüksek ağaçların gölgesinde oturulup kuş dinlemeye gidilirdi. Gidilir, adı da, o kuşun adıyla "Flürya" olarak telefuz edilirdi.

Türklerin ağaçların gölgesinde oturup, kuş seslerini dinlemeye gittiği Florya'nın yazgısı, 20. Yüzyılların başında ne gariptir ki işgal kuvvetlerinin askerleriyle, İstanbul'un davetsiz konukları olan Beyaz Ruslarla değişir. İşgal kuvvetleri askerleri serinlemek, Beyaz Ruslar ise karantinaya alındıklarından zorunlu olarak Florya'ya gelmişlerdir.

Ogünlerin tanığı olan Floryalı gazeteci Feridun Kandemir, o günlerini şöyle anlatır:

Buraları Barutçu Çiftliği sahası idi. Kimse semtine uğramazdı. Vakta ki Birinci umumi Harp sona erdi. İstanbul işgal edildi. Yeşilköy, Bakırköy, tarafına da ecnebi askerler yerleşti. Bir gün baktık , şimdiki Solaryum Plajı'nın bulunduğu yerde sekiz-on İngiliz askeri, elbiseleri fora etmişler, anadan doğma denize dalıyorlar. Bre aman, herifler akıllarını mı oynattılar, deme kalmadı, ertesi gün daha kalabalık bir kafile geldi. Hava da sıcak mı sıcak.... Elimizde olmadan buram buram terleyerek gelip onları seyrediyoruz. Neşeleri bize de geçiyor ama ömrümüzde böyle bir görmediğimiz için şaşkın şaşkın bakıyoruz. Onlar ise kendi alemlerinde kimseye aldırış etmiyor...

Çok geçmeden işgal kuvvetlerinin denizle olan bu ilişkisini zorunlu olarak Türkiye'ye gelmek zorunda kalan Beyaz Ruslar yinelemiştir. Beyaz Rusların denizle olan bu ilişkisinin ardında ise askerlerinki gibi serinlemek ya da eğlenmek değil, tedbir amaçlı bir zorunluluk vardır. Mehmet Temel *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu* adlı çalışasında, Fransızların 23 Kasım 1920'de Makriköy (Bakırköy) kazasına bağlı Kalitorya Karyesi ile Florya arasındaki araziye çadırlar kurarak 250 hanelik Rus mültecisini yerleştirdiğinden söze eder.

Bazı kaynaklar; Lekeli tifonun yaygın olduğu o yıllarda Beyaz Ruslar hem sağlık hem de bitlerinden arınmak için Florya'ya yerleştirildiklerini, temizlenmek için de yarı çıplak denize girdiklerinden söz ederek, onların bu eylemlerinin İstanbul'da plaj kültürünü ilk örnekleri olduğunu yazarlar.

Kesin olarak nasıl başladığı bilinmese de, işgal kuvvetleri askerleriyle Beyaz Ruslara atfedilen plaj kültürü, çok kısa sürede yerli halk tarafından da kabul görmüş, İstanbul'un kıyıya yakın her semtinde, henüz plaj adını almayan, bu türden denize girme yerleri kullanılmaya başlamıştır. Bu yerlerin plaj olması ise ancak bir süre " deniz banyosu" olma sürecinden sonra gerçekleşmiştir.

Denize girme yer/mekanın değişim dönüşümü bir anda gerçekleşmemiş, belirli bir zamana yayılmıştır. Plajlar ortaya çıktıktan sonra da, kadınlara mahsus deniz hamamları (Bostancı, Moda, Boğaz'ın kimi semtlerinde)

uzun bir süre daha kullanımını sürdürmüş, ancak erkeklere mahsus deniz hamamlar plajlarla birlikte kapanmışlardır.

Akşam gazetesinin birinci sayfasında, Deniz hamamlarının plajlara dönüşme olgusunun hız kazandığı 30'lu yılların sonunda, deniz hamamlarının hala revaçta olduğunu, hala bu tür geleneksel deniz hamamlarına gereksinim duyulduğuna ilişkin ilginç bir haber yayınlanır: Haberin ilginçliği deniz hamamlarının varlığını plajlara karşı savunmaktan daha çok, onların "modern" bir yap olduklarının altını çizilmesidir. ,

İstanbul'un şeraitinden bir "deniz hamamı" tipi doğmuş ve asırlarca yaşamıştır. Sonra Garbi takliden plaj usulünü ihdas ettik. Plaj, elbette ki bir çok hususiyetlere haiz, fakat gitmesi külfetli , yeri uzak, fakat vakit ve nakid sarfettiriyor. Ancak muayyen günlerde muayyen bahtiyarlara nasip oluyor.

Şehrimizin coğrafi vaziyetini dikkate alarak , nüfus kesafetine en yakın Boğaz ve Marmara kıyılarının suyu elverişli noktalarında asri deniz hamamları yapsak... Yazın işinden çıkan herkes ucuza istifade etse… Buraları bir halk eğlencesi merkezleri de olur. Belediyenin yeni teşebbüsleri arasında kendisine varidat membaı olacak böyle modern ve faydalı müesseseler de görmek istiyoruz.

Plaj ve deniz hamamları ayrı ayarı ihtiyaçlardır. İstanbul gibi bir şehirde her ikisin de lüzum vardır. Bunlar birlikte yaşayabilirler. (**Akşam. 4 Mayıs 1939)**

Plajların yaygınlık kazanmasıyla, Osmanlının gündelik yaşamından deniz hamamlarına taşınan "harem-selamlık" geleneği sona ermiş, cumhuriyetin kazanımlarıyla da bu değişim-dönüşümler yaşamın her bir alanında uygulanma olanağını bulmuştur.

Osmanlı kadını; deniz hamamlarında; temizlenmekle serinlemek arasındaki temel farkı kavrayarak kendi kişisel tarihlerinde yeni bir sayfa açmıştır.

Osmanlı kadınının çarşı hamamlarının bunaltıcı halvetinde, mermer kurnalardan taslarla dökülen sıcak suyla aklanıp paklanmak ihtiyacı; sınırları oldukça belirlenmiş de olsa, deniz hamamlarında, yakıcı güneşin eşliğinde tuzlu ve de derin sularla kucaklaşma olanağını bulan örtünmüş bedenlerinin acemice atmaya çalıştıkları kulaçlarla, bir çeşit özgürlüğe dönüşmüştür.

Çarşı ile deniz arasındaki bu farklılığın tek ortak noktası ise; gelenekle, asrileşmeyi bir araya getiren hamam sözcüğünde buluşması olmuştur. Ama ilerleyen zaman; banyonun çarşı hamamları, plajın ise deniz hamamlarının yerini almasıyla yetinmemiş giderek memnu olanı mübah olana da çevirmiştir.

Deniz kültürü; yazar Ekrem Işın'ın da ifade ettiği gibi dünden bugüne değişik aşamalardan geçerek Türk insanının modernleşme serüvenine katılmış renkli bir sayfadır. Bu sayfayı okurken, temel bir gerçeğin farkına varırız: Fiziki coğrafyada doğa hep aynı yerdeydi, ama kültürel coğrafyada yer değiştiren, Türk toplumu olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

♦ Adanalı, Ahmet Şükrü (1322): *Deniz Hamamları, Envai, Menafi-Denize Kimle Girebilir*?, İstanbul.

♦ Alus, Sermet Muhtar (1997): *Masal Olanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları,.

♦ Aksel, Malik (1977): *İstanbul'un Ortası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

♦ Aşkın, Samim (1954): *Halk Plajı*, İstanbul: Çağlayan Yayınevi.

♦ Aral, Tekin (1998): *Salacak Öyküleri*, İstanbul: Parantez.

♦ Baraz, Mehmed Rebil Hatemi (1994): *Teşrifat Meraklısı Beyzade Takımının Oturduğu Bir Kibar Semt: Beylerbeyi*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları..

♦ BAYDAR, Oya (Haz)(1999): *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan: Cumhuriyet Modaları,* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

♦ Deleon, Jak (1990): *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, İstanbul: İstanbul Kütüphanesi.

♦ Ekdal, Müfid (1987): *Bir Fenerbahçe Vardı*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu,

♦ Ergin, Osman Nuri (1995): *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları., Cilt 1-9..

♦ Evin, İffet (1987): *Yaşadığım Boğaziçi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

♦ Evren, Burçak (1994): *Galata Köprüleri Tarihi*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

♦ Işın, Ekrem (1999): *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

♦ İlmen, Süreyya (1949): *Teşebbüslerim, Reisliklerim*, İstanbul: Hilmi Kitapevi.

♦ Karay, Refik (Halid) (1939): *Ago Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul: Semih Lütfi Kitapevi,

♦ Karay, Refik (Halid) (Tarihsiz): *İlk Adım*, İstanbul: Semih Lütfi Kitapevi.

♦ Karay, Refik (Halid) (Tarihsiz): *Üç Nesil, Üç Hayat*, İstanbul: Semih Lütfi Kitapevi..

♦ Osmanoğlu, Ayşe (Tarihsiz*)*: *Babam Abdülhamid*, İstanbul: Güven Yayınevi.

♦ Ortaç, Yusuf Ziya (1948): *Beşik*, İstanbul.

♦ Önce, Gökhan (1998): *Kendine Özgü Bir Semt Moda*, İstanbul: Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları..

♦ Pardoe, Julia (1838): *The Beauties of the Bosphorus*, London.

♦ Rasım, Ahmet (1997): *Muharrir Bu Ya*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

♦ Saba, Ziya Osman (1959): *Değişen İstanbul*, İstanbul: Varlık Yayınları.

♦ Sedat, Feliha (1932): *Genç Kızlara Muaşeret Usulleri*, İstanbul.

♦ Spercco, Willy (1989): *Yüzyılın Başında İstanbul,* İstanbul: İstanbul Kütüphanesi.

♦ Şehsuvaroğlu, Haluk (1953): *İstanbul Köprüleri*, İstanbul: Cumhuriyet Yayını.

♦ Temel, Mehmet (2998): *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.

♦ Tutel, Eser (1998): *Gemiler. Suvariler, İskeleler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

♦ Tutel, Eser (1994): *Şirket-i Hayriye*, İstanbul: İletişim Yayınları.

♦ Tuğlacı, Pars (1989): *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Makaleler

♦ Adil, Fikret (1941) "Deniz Hamamından Plaja", Tan, 9 Ağustos 1941.

♦ Akçura, Gökhan "Cumhuriyet Dönemi İçin Özel Tarih 1933-1942", Aktüel özel dizi 2.

♦ Akçura, Gökhan (1999): "İstanbul'un Plajlar Tarihinden Bir Sayfa; Florya", Skylife,

♦ Alus, Sermet Muhtar (1991): "Eski Deniz Hamamları", İstanbul İçin Şehrengiz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

♦ Beyoğlu, Süleyman (2000): "Osmanlı Deniz Hamamından Plaja", Tombak Dergisi, s. 30, s. 6-11, Şubat 2000.

♦ Derleme (1998): "İstanbul Plajları", Albüm, Haziran , s. 5, s. 10-21.

♦ Derleme (1966): "Yeni Plaj ve Kampları ile İstanbul", Hayat Dergisi..

♦ ES, Hikmet Feridun, "Yaşadığımız İlk'ler", Yıllarboyu Tarih, Temmuz 1979 s. 7, s. 30-33.

♦ ES, Hikmet Feridun, "Eski Deniz Hamamları", Hürriyet, 2 Ağustos 1987.

♦ Evren, Burçak (1992): "İstanbul Denizle İlişkisi: Tanışma, Buluşma, Ayrılık", Cumhuriyet Dergi, s. 326, s. 14-16.

♦ Evren, Burçak (1992): "Paketi Kim Açtı?", Cumhuriyet Dergi, s. 326, s. 16-17.

♦ Evren, Burçak, "İstanbul Plajları", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.

♦ Evren, Burçak (1994): "Florya Plajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 3, s. 326, .

♦ Evren, Burçak, "Bakireler Mabedi", Cumhuriyet 2.

♦ Eyice, Semavi (1990): "Eski Galata Köprüsü Sempozyumu", s. 50,

♦ Fikret Adil, "Deniz Hamamlarından Plaja", Tan Gazetesi..

♦ Güngör, Selahattin, "Haremde Selamlık", Yedigün, 18 Temmuz, s. 332, s. 6-7.

♦ Koçu, Reşat Ekrem (1961): "Beyazpark Gazinosu ve Deniz Banyosu", İstanbul Ansiklopedisi, cilt 5, s. 2623.

♦ Sakaoğlu, Necdet (1993): "Adile Sultan", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 1, kültür Bakanlığı ve tarih Vakfı'nın Ortak Yayını.

♦ Tarcan, Selim Sırrı (1932): "Güneş Banyosu Nasıl Yapılır?", Muhit..

Toprak, Zafer (2018):" Deniz Hamamından Plaja Bir Nostaljinin Öyküsü. İstanbul'da Deniz Sefası Sergisi". Pera Müzesi.

♦ Tutel, Eser (1979): “Buyurun Plaj Sefasına… ve de 100 Yıl Öncesinin Deniz Hamamına”, Yıllarboyu Tarih, S:. 6, s. 28-33.